

L. Dequeker, W. Verbeke, ed., *The expulsion of the jews and their emigration to the Southern Low Countries (15th.-16th. c.)* (Mediaevalia Lovaniensia, series I, Studia XXVI; Leuven: Leuven university press, 1998, xx +117 biz., BF 950,-, ISBN 90 6168 864 5).

Nog steeds verschijnen er resultaten van de internationale wetenschappelijke inspanningen rond de herdenking van de vele historische gebeurtenissen uit het jaar 1492. In dit geval betreft het de bundeling van vijf uitgewerkte lezingen van een door het Belgische Institutum Judaicum en het Instituut voor middeleeuwse studies van de Katholieke Universiteit Leuven georganiseerd colloquium, 'in a common effort to commemorate the tragic events in the history of European Jewry around 1492'. De uitgave maakt onderdeel uit van de reeks Mediaevalia Lovaniensia, waarvan men in Leuven al sinds 1972 een groot aantal delen heeft uitgegeven. Hoewel het jubileumnummer reeds in 1994 is verschenen, wil ik hier mijn bewondering uitspreken voor deze lange inspanning, die hopelijk nog vele jaren zal worden voortgezet.

Ook dit laatste deel levert zeker een waardevolle bundel op, maar desondanks dien ik deze recensie te beginnen met een waarschuwing. De titel geeft de inhoud namelijk niet geheel ondubbelzinnig weer. Allereerst verwijst de koppeling van de twee delen van de titel—*expulsion of the jews* en *their emigration to the Southern Low Countries*—niet direct naar de bestudering van een verband tussen de beide delen. Drie artikelen handelen alleen over onderwerpen die verband houden met het Spaanse jodendom, zodat slechts twee artikelen spreken over de verbanden tussen de Iberische wereld en de Nederlanden. Daarnaast blijken de joden die hier bestudeerd worden allen te behoren tot de wereld van de geleerden. In het korte voorwoord maken de uitgevers dit ook duidelijk. Het gaat hen om het 'spirituele landschap van middeleeuws Spanje' en om de 'intellectuele kringen in de Zuidelijke Nederlanden'. De term *their emigration* uit de titel blijkt uiteindelijk slechts betrekking te hebben op drie individuen: de al veel bestudeerde en onvermijdelijke Joan Llufs Vives (zoals hij tegenwoordig meestal door het leven gaat, zo ook in deze bundel) en de Portugezen Diogo Pires en João Rodrigues de Castelo Branco. Voor wie zich bezig houdt met de studie van een van deze drie geleerden is de bundel in ieder geval van groot belang.

Over de artikelen die losstaan van de Nederlandse geschiedenis zal ik kort zijn. Julien Klener schrijft over de vooravond van de verdrijving uit Spanje, die reeds een aanvang nam in de dertiende eeuw. Eleazar Gutwirth schrijft over het messianisme van christenen en joden in de vijftiende eeuw, terwijl Hyam Maccoby de bekende disputatie van Tortosa in 1413 als uitgangspunt heeft genomen. Het zijn goed geschreven en boeiende artikelen, die ieder op een eigen manier aangeven hoe christendom en jodendom voorafgaande aan 1492 elkaar in Spanje aantrokken en afstootten.

Enrique Gonzalez bestudeert in een lang artikel de vraag hoe Vives zelf heeft gedacht over zijn joodse afkomst. Vives kan na reeds gebruikt te zijn als boegbeeld voor het Catalaanse en het Spaanse nationalisme (men heeft hem zelfs gezien als een voorloper van het nazisme) na zijn late ontdekking als *judeoconverso* nu gaan dienen als boegbeeld van deze groep. Zoals in het eveneens uitvoerige artikel van George Hugo Tucker over Pires en Rodrigues, gaat het om de manier waarop de Iberische *judeoconvertos* hun leven organiseerden. Het antwoord is feitelijk dat Vives niets liet merken, Pires zijn identiteit nog gedeeltelijk geheim bleef houden, terwijl Rodrigues in het Ottomaanse rijk geheel open kon zijn over zijn achtergrond. De wisselwerking tussen de ontvangende samenlevingen en het persoonlijke karakter van de ballingen, leidde tot een individuele keuze voor ieder van hen. Ook nu weer is het een spel van aantrekking en afstoting in het krachtenveld van het spirituele landschap. Het is deze gedachte die de bundel zijn samenhang bezorgt.

W. A. van Ham, *Macht en gezag in het Markiezaat. Een politiek-institutionele studie over stad en land van Bergen op Zoom (1477-1583)* (Dissertatie Nijmegen 2000; Hilversum: Verloren, 2000, 479 blz., f65,-, ISBN 90 6550 081 2).

Deze dissertatie, waarop de oud-gemeentearchivaris van Bergen op Zoom verleden jaar in Nijmegen is gepromoveerd, is een proeve van bekwaamheid in de ware zin van het woord: een staaltje vakmanschap dat wordt geleverd door iemand met een langdurige en intieme vertrouwdheid met de materie waarover hij schrijft. *Macht en gezag in het Markiezaat* is dan ook een loepzuiver specimen van de genus institutionele geschiedenis waarvan het bestaansrecht door boeken als dit nog maar eens wordt onderschreven. Het doordringt je van het besef dat het volstrekt onmogelijk is om zonder gedegen voorkennis van de politieke en bestuurlijke instellingen wat dan ook te doen aan de geschiedenis van een plaats, een regio of een land. Van Ham brengt die kennis aan met een stelselmatigheid en een grondigheid die soms schoolmeesterachtig aandoen. Neem alleen al de paginaverdeling: 100 bladzijden voor de inleiding en deel I, 100 bladzijden voor deel II en 200 bladzijden voor deel III. Ook geeft Van Ham steeds nauwkeurige beschrijvingen van zijn instellingen en hij legt geduldig uit hoe ze werkten, welk radertje in het apparaat wat precies deed, enzovoort, hetgeen dit boek tot geschikte lectuur maakt voor iedereen die zich wil oriënteren in de vaderlandse instellingen-geschiedenis van het Ancien Régime. Geïnteresseerden in de West-Brabantse geschiedenis worden bij de les gehouden dankzij het sublieme kaartwerk, dat de bestuurlijke complexiteit van het markiezaat volkomen doorzichtig maakt.

Deel I opent met een schets van de geografische en historisch-demografische contouren van stad en land van Bergen op Zoom — wat obligaat maar in dit verband evengoed een onmisbaar decorstuk. Hierna volgt een beknopt overzicht van de in wezen politieke geschiedenis van Bergen op Zoom, toegesneden op de rol van de heren van Bergen op Zoom, hun bezittingen en hun relatie tot de hertogen van Brabant. Hiermee heeft Van Ham de 'grondslagen van de macht' beschreven. Over sommige evenementen komt Van Ham in latere hoofdstukken opnieuw en dan uitgebreider te spreken. Helemaal gelukkig is dat uitstel niet omdat de lezer zo in het begin belangrijke onderdelen van zijn referentiekader mist. Dit geldt onder andere voor de perikelen rond de reformatie en het begin van de Tachtigjarige Oorlog. Gaat het in deel I vooral om de betrokkenheid van de markiezen en hun omgeving bij deze gebeurtenissen, aan het einde gaat Van Ham meer in op de gevolgen voor de Bergse samenleving als geheel.

Deel II behandelt de 'instrumenten van de macht', dat wil zeggen het bestuurlijke apparaat: leenhof, raad en rekenkamer en de ambtenarij. Deel III zet tenslotte 'het gezag in werking'. Hoe functioneerden 'justitie en politie', hoe werden inkomsten beheerd, hoe waren landsverdediging en waterstaatszorg georganiseerd en kan men al zoiets als economische politiek en openbare welzijnszorg ontwaren? Na lezing van het geheel blijf je achter met een dubbel gevoel: aan de ene kant was het bestuur van zo'n quasi-autonoom minivorstendom als stad en land van Bergen op Zoom verbazingwekkend goed geregeld, aan de andere kant rammelde het bestuurlijke apparaat aan alle kanten en hangt er een zware geur van achterkamertjespolitiek over.

Bij de politiek essentiële ambten liepen de belangen van stad en heerlijkheid ('Land', zo men wil) van Bergen op Zoom in hoge mate dooreen. Precies die verwevenheid komt echter minder goed uit de verf. Dat komt vooral omdat de eerste twee delen feitelijk alleen de bestuurlijke organisatie rond de heren van Bergen op Zoom behandelen, terwijl in het derde deel de stad en haar bestuursorganen juist nadrukkelijk op de voorgrond treden. Om in de terminologie van het boek te blijven: het is alsof de stad halverwege — aan het begin van deel III dat opent met